

**Marcus Kracht**

## **A régi erények újrafelfedezése**

„Csak kétféle viselkedést ismerünk:  
az önelégültséget és a pánikot.”  
– James Schlesinger

### **1 A tegnap régije a ma újdonsága**

Az 1970-es évek társadalmát nagy változás jellemezte. Az anyagi gondoktól való felszabadulás nyomán az emberek egyre inkább a társadalmi fejlődés felé fordultak. Minden területen megfigyelhető volt két jelenség, amelyek akkor még nem voltak világosak, ma azonban teljes egyértelműséggel kirajzolódnak: az emberi életet meghatározó tényezőként a természetes környezet háttérbe szorult a társadalmi környezettel szemben, a hagyományos értékeket pedig reakciónak — jobb esetben maradinak — tekintették.

A kettő összefügg egymással. Minél kevésbé kell az embereknek cselekedeteik korlátain gondolkodniuk, minél kevésbé kell aggódniuk a jövő vagy akár a következő étkezés miatt, annál inkább minden, ami arra emlékeztet bennünket, hogy létezik hiány és nélkülözés, sötét kísértetként jelenik meg, amelyet megkönnyebbülve számúzunk a pincébe. Akkoriban örömmel hallgatták az örök fejlődés jó hírét. Soha többé éhezés, szociális támogatás mindenkinek, oktatás mindenkinek, szabadidő, egészség, sport és hosszú élet — ki ne akarná ezt még ma is?

Érdemes gondolatban végigtekinteni ezen újítások sorozatán, hogy világossá váljon, milyen mélyreható volt ez az átalakulás, milyen gyorsan változtatta meg tudatunkat, és mennyire fájdalmasan tapasztalták meg már akkor is a következményeit — amelyeket aztán ismét elfojtottak. Végül is mindenkinek fontosabb dolga akadt: magát a fejlődést megszervezni. Így találták fel az idősek otthonát, hogy a társadalmat többé ne emlékeztesse semmi arra, hogy az örök fiatalság nem létezik. Így „kímélték meg” a gyerekeket az iskolai végtelen magolástól, hiszen elvileg csak azt kell tudni, hol található valami. Így készültek az időtakarékos háztartási gépek, amelyek az akkor még háziasszonynak nevezett nő munkáját segítették, miközben maga a házimunka értéke egyre kevésbé vált érzékelhetővé.

Mindezt kétségkívül fejlődésként élték és élik meg. Ám mindig megvoltak az árnyoldalai is. Hatalmas területeket áldoztak fel autópályák, repülőterek és gyárak számára, mesterséges világokat hoztak létre tömegesen, így különösen a gyermekek számára a természet értéke szinte teljesen elveszett. Aki nem vezet autót, az pontosan tudja,

mennyire kevés érzékük van az embereknek ahhoz, milyen távolságokat lehet valójában saját erőből leküzdeni. Napi húsz-harminc kilométert munkába járni ma már egyáltalán nem számít problémának — a dugókat leszámítva. Los Angelesben az autóőrület szinte kézzelfogható: az emberek naponta órákat töltenek az autójukban.

Most azonban, hogy ezek a mesterséges világok kezdik elveszíteni varázsukat, mert az emberiség egyre kevésbé képes fenntartani őket, saját torzképével találja szembe magát. Kilépünk a házunk ajtaján, és rájövünk, hogy létezik még valami: egy világ egészen más szabályokkal, amelyhez ugyanúgy alkalmazkodnunk kell, ahogyan egykor alkalmazkodtunk az új mesterséges világ játékszabályaihoz. Akkor, amikor még odakint voltunk, és mindenáron be akartunk jutni. Most pedig azt fogjuk észrevenni, hogy az új világ valójában a régi. Odakint nem sok minden változott — leszámítva azt a rengeteg szennyezést és pusztítást, amelyet mámoros állapotban magunk után hagytunk. A lényeg azonban változatlan maradt: a külvilág valóságos és hatalmas. Nem érdeklik vágyaink és kívánságaink. Szó nélkül nyújtja át nekünk a házirendet: alkalmazkodj, ember, vagy viseld a következményeket!

És így megtanuljuk, hogy azok az emberek kétszáz vagy még több évvel ezelőtt nem is voltak olyan ostobák. Többnyire a lehető legtöbbet hozták ki abból, ami rendelkezésükre állt. Tudták ugyanis, hogy a természet erősebb náluk. Nem lehet ellene dolgozni, csak vele együtt. Ez ránk is ugyanúgy igaz, csak ezt hosszú időn át elfojtottuk. Nekünk is ennünk, lélegeznünk és aludnunk kell — erre még nem találtak fel semmilyen alternatívát. És ha ezt nem tesszük meg, vagy nem megfelelően tesszük, rosszul leszünk.

Ám a korlátok felismerése önmagában még nem eredményez helyes viselkedést. Minden korban létezett jó és kevésbé jó alkalmazkodási magatartás. Erről tanúskodik többek között Diamond (2006) könyve is. Éppen ezért rendkívül fontos pontosan megérteni, hogyan kellene viselkednünk. Az alábbiakban vázlatosan ismertetem saját nézeteimet erről. Természetesen számos más vélemény is létezhet; magam sem vagyok mindig biztos abban, hogy elég mélyen átgondoltam mindezt, mégis fontosnak tartom elképzeléseim bemutatását. Csak azért, hogy valamit kimondunk, nyílik lehetőségünk arra, hogy javítsunk rajta. Ahogyan az első gondolatot javítja a második, úgy a második sem lehet biztos abban, hogy egyszer nem találkozik majd egy még jobb harmadikkal. Egy azonban bizonyos: az első gondolat nélkül a harmadik sem születhetne meg. Éppen ezért osztom meg itt — elismerem — hiányos észrevételeimet és reflexióimat.

## **1.1 Idő**

Nem vagyok teljesen biztos abban, mit higgyek pontosan: hogy régen az embereknek több idejük volt-e — vagy kevesebb. Néhány dolog azonban bizonyosnak tűnik számomra: régen az élet ritmusa lassabb volt, és az emberek többet tartózkodtak otthon. Több szünet létezett, minden munkának megvolt a maga ritmusa, amelytől csak szükség esetén tértek el. Aki valaha nehéz terheket emelt vagy hosszú távolságokat tett meg

gyalog vagy kerékpárral, pontosan tudja, miért: a testnek van egy ritmusa, amelyet csak rövid időre lehet megzavarni.

Azt gondolhatnánk, hogy a gépek mindezt még javították is. A nehéz munka már nem szükségszerű, és gyalog sem kell közlekedni. Egy ideig talán valóban így is volt. Ha történt gyorsulás, az csak azért volt, mert a gépek egyre gyorsabban dolgoztak. Egy ponton azonban a fejlődés átfordult az ellenkezőjébe. Egyre inkább azt látjuk, hogy az embert a gép mintájára formálják. A gép éjjel-nappal dolgozik — miért ne dolgozna így a munkás is? A számítógép egyre gyorsabban számol — miért ne lehetne ugyanolyan gyors a tudós is? És miért ne játszhatna a zenész reggeltől estig úgy, mint a rádió? Így emelik meg a munkaidőt, így kell kritikákat és tanulmányokat egyre gyorsabban, lehetőleg egyik napról a másikra megírni. A protestáns munkaetika újjászületett. Csakhogy most már a keresztény vívmányok is veszélybe kerültek. Úgy tűnik, ez ma már senkit sem zavar igazán — régebben ez másként volt. Rengeteg határidő esik húsvétra, holott az ünnepnap. Sőt egyesek szerint karácsony különösen alkalmas arra, hogy végre rengeteg recenziót lehessen megírni! A családi élet amúgy is már csak kevesek kiváltsága.

Az igazság az, hogy a modern ipari társadalom mindenkit magányos harcosná nevel. Mindenkinek saját szobája van, saját zenei ízlése, mindenki külön eszik, tanul, ünnepel, győz és hal meg a többiektől elszakítva. Az embertömegek, amelyeket látunk, csupán felszínesen bizonyítják az ellenkezőjét. A közösség alkalmi fogyasztási cikké vált. Hamarosan — hála a Facebooknak — ahhoz sem kell majd kilépnünk az ajtón, hogy közösségi élményben legyen részünk.

A magányos harcosoknak azonban mindezek ellenére van egy közösségük, ahol szilárd szabályok uralkodnak, és ahol nem tehetnek egyszerűen azt, amit akarnak. Ez a munkahely. Ez teszi a munkát annyira vonzóvá. Az ember végső soron társas lény, és egyáltalán nem akar egyedül lenni. Ezért örül annak, hogy dolgozni mehet. Aki egyszer látta, hogyan dolgoznak Amerikában, megérti, hogy valójában nem a család áll a középpontban, hanem a munka. Ez pedig visszavezet bennünket az idő problémájához. Az idő pénz — mondja a kapitalista. És mivel fizeti az embereit, minél többet akar kapni belőlük. Az idejüket és figyelmüket akarja. A lehető legtöbbet mindkettőből. Az embereket fokozatosan felemészt egy rendszer, amely eredetileg kényelmes életet ígért nekik. Még jó, ha otthon várják őket gyerekek. Legalább nekik marad egy kevés idejük arra, hogy elköltsék azt a pénzt, amelyet a szülők hazavisznek. Egészen addig, amíg ők maguk is fel nem nőnek.

Most pedig képzeljük el, hogy a munkahely eltűnik. Az emberek megtapasztalják, hogy hirtelen rendelkeznek valamivel, amire addig mindig annyira vágytak: idővel. Az öröm azonban mégsem akar igazán megérkezni. Mert a közösség is eltűnik, és az emberek napjai teljesen üresnek tűnnek. Csak lassan — ha egyáltalán — lesznek képesek új értelmet találni az életben. Meg kell majd tanulniuk maguk rendelkezni az idejükkel. Ez egyszerre áldás és átok.

És most képzeljük el, hogy nemcsak itt-ott megy csődbe egy vállalat, hanem egész iparágak omlanak össze — mint a nem túl távoli jövőben a repülőgép-, turisztikai vagy autóipar. Emberek milliói maradnak egyik napról a másikra munka nélkül. Ebben a pillanatban a társadalomnak perspektívát kellene kínálnia számukra. Eddig azt mondták: munkahelyeket kell teremteni. Ez most is így lesz, csak hogy ezek egészen más formát öltenek majd. A következő munkaadó nem az autóipari beszállító lesz, hanem a szomszéd gazda. A munkahelyek hirtelen nem valahol messze jönnek létre, hanem egészen közel. És akkor már nem kell majd utazni, és a munka ismét olyan lesz, mint amilyet az emberek körülbelül száz évvel ezelőtt végeztek, még az összes gép előtt. Az emberek ismét lassabban fognak dolgozni, mert másként nem lehet. És újra megjelenik majd az érzés, hogy valóban több idejük van.

## **1.2 Öregség**

Sok kultúrában az időskor előnynek számít. Az idős embereket tisztelet övezi, és véleményüknek súlya van. A nyugati világban ez nincs így. Az időseket makacsnak, begyepesedettnek és a fejlődéssel lépést tartani képtelennek tartják. Jól emlékszem még arra, amikor a kilencvenes évek elején az egyetemisták többek között azt követelték, hogy a professzorokat alapvetően csak öt évre alkalmazzák. Hiszen a tudás úgyis ötévente elavul! Attól eltekintve, hogy ez a tudásra általánosságban aligha lehet igaz — vagy talán rögtön ki kellett volna dobnom a matematikakönyveimet? — senkinek sem tűnt fel, hogy az elavuló tudásnak valahonnan csak származnia kell. Ki hozza létre azt az új tudást, amely kiszorítja a régit? És mi a helyzet a frissen végzett diplomásokkal — a cégeknek őket is öt év után le kellene cserélniük?

Valóban az volt az ember benyomása akkoriban, hogy a vállalatok számára a munkavállalók nem lehetnek elég fiatalok, és hogy negyvenéves kor után a legjobb megszabadulni tőlük. (Hogy ezt nem tették meg, valószínűleg csak annak volt köszönhető, hogy nem volt elegendő fiatal ember. Meg talán néhány útban álló törvénynek is.)

A mai oktatási rendszer a maga sebességközpontúságával végső soron ennek a fejlődésnek az eredménye. Szerencsére mostanra ez ismét kezd megfordulni.

Először is le kell szögezni, hogy az időskorról szóló állítások ilyen formában nem lehetnek igazak. Egy magyarországi nyelviskola megállapította, hogy a 15 és 65 év közötti emberek között (!) nincs lényeges különbség az idegen nyelvek elsajátításának képességében. A jelentős különbség inkább az, hogy a tizenöt éveseket a társadalom mentesíti azért, hogy tanulhassanak, míg a szüleiknek egyszerűen nincs idejük erre. Képzelje el egy felnőtt, hogy minden nap lenne egy órája például spanyolul tanulni. Elég sok mindenre lenne képes! Én magam is biztosan tudnék még bonyolult matematikával foglalkozni, ha nem lennének annyi kötelezettségeim, hogy alig tudok egyetlen

összefüggő órát gondolkodással tölteni. Tudomásom szerint tehát teljesen téves az a feltételezés, hogy a tanulási képesség ilyen gyorsan hanyatlana.

Ennek ellenére van néhány dolog, amit figyelembe kell venni. Az első az, hogy az erő természetesen egyszer csak csökkenni kezd. Gondoljunk csak az időskori demenciára. Az is vitathatatlan, hogy az idő érzékelése megváltozik. Eljön egy pont, amikor az ember már nem akarja hagyni magát sürgetni. Ez az egyik oldal.

A másik oldalon viszont ott van az állandó változás problémája. A gyerekek gyorsan tanulnak, mert még nincs olyan tapasztalatuk, amely akadályozná őket. A számítógépek és az internet láthatóan nem jelentenek számukra nehézséget. De hát nem is ismernek mást. Csak az tud igazán összezavarodni, aki életében már a sokadik operációs rendszert és annak számtalan frissítését élte át — ugyanakkor éppen ezért sokat tud a szoftverek buktatóiról is.

Mit hoznak tehát magukkal az emberek az életkor előrehaladtával, ami annyira pótolhatatlan? A tapasztalatot, semmi mást. És a tapasztalat kétféle. Az egyik az emberekkel kapcsolatos tapasztalat. Ez nálunk is pótolhatatlan. Ahogy öregsünk, egyre inkább látjuk a dolgok ismétlődését. Az emberek végső soron mégiscsak ugyanazok maradtak.

A másik a tudományról, a technikáról és a mindennapi élet számtalan apró tudásáról szóló tapasztalat. Itt valóban megfigyelhető, hogy az emberek egy ponton elveszítik az áttekintést. A cégek állandóan változtatják tarifáikat és üzleti feltételeiket; de a jogi szabályozás is olyan tempóban módosul, hogy az ember beleszédülhet. Tanulmányi rendszer? Elavult! Helyesírási reform? Körülbelül hármát éltem át belőle. Hány évig járnak a gyerekek iskolába, tizenkettő vagy tizenhárom? Ki tudja ezt még pontosan? Hogyan működik a Riester-nyugdíj? Az ember először elveszíti az áttekintést, aztán rájön, hogy ez valójában nem is olyan nagy baj. Emlékszik még valaki a vaj és a tojás elleni propagandára? Egykor egészségre károsnak tartották őket, míg a margarint egészségesnek. Ma már másképp látjuk. A tudomány egyszerűen tovább tanul. Aki egykor szembement a divattal, azt hirtelen modernnek tekintik.

De térjünk vissza a témához. Ahogy a következő részben kifejtem majd, a fejben hordozott tudás pótolhatatlan. Ezt a tudást csak idővel lehet felhalmozni. Minél idősebb valaki, annál többet tud. Ennyire egyszerű. Olyannyira egyszerű, hogy szinte ellentmondásra csábít. Hogyan lehet ez, ha egyszer a tudás elavul? Nos, sok kultúrában — és hamarosan a miénkben is — a tudás valójában nagyon lassan avul el. A gyermeknevelés, a zöldségtermesztés és hasonlók olyan lassan változnak, hogy emiatt nem kell aggódni. Az élet lényeges tudása szinte egyáltalán nem avul el.

És ezért fog társadalmunk egyszer újra megtanulni értékelni az időseket. Nemcsak ezért, hanem azért is, mert ők őrzik a régi történeteket, őseink és a korábbi idők emlékeit. Ma ez talán furcsának tűnik számunkra, hiszen vannak könyveink és számítógépeink. De mi

történik, ha egyszer nem lesznek? Száz évvel ezelőtt az embereknek általában nagyon kevés könyvük volt. Akkor a nagyszülők szolgáltak tudásforrásként. Ötven év múlva az embereknek nem lesz számítógépük, a könyvek pedig ritkák lesznek — vagy hamarosan azok lesznek. Akkor ismét a nagyszülőket kérdezik majd arról, milyen volt régen. És érdeklődéssel fogják hallgatni őket.

És azzal a felismeréssel együtt, hogy az idősekre szükség van, a tisztelet is visszatér majd. Ahogyan régen. Persze korábban sem mindig volt olyan az idősek iránti tisztelet, amilyennek lennie kellett volna. Senki ne gondolja, hogy régen minden szép volt. Inkább arról van szó, hogy ma sem igazán szebb, vagy talán arról, hogy az anyagi jólétről való lemondás nem feltétlenül jelent rosszabb életet. Az anyagi jólét ugyanis nem minden.

A mobilitás arra kényszeríti a nagyszülőket, hogy telefonon vagy Skype-on beszéljenek az unokáikkal, holott legszívesebben játszanának velük. Természetesen ezért csodálatosnak találják a telefont, de ez mégiscsak másodrangú pótlék. Ha a mobilitás a közeljövőben csökkenni fog, akkor (remélhetőleg) kevesebb nagyszülőnek kell majd lemondania az unokáiról.

### **1.3 Tudás**

A tudás létfontosságú. Tudás nélkül egyetlen lépést sem tudunk tenni, nem tudunk túlélni. Ez mindig így volt, és mindig így is marad. Nemcsak a számítógépek megjelenése óta élünk tudástársadalomban abban az értelemben, hogy a tudás érték. „A tudás hatalom” — mondta egykor Lenin. Ezért kell egész életünkben tanulnunk; és valójában ez is mindig így volt. Aki nem tanult tovább, lemaradhatott.

Az állam ezért jó okkal szervezi már egy ideje a tudás továbbadását. Ez azonban sajátos problémákat is teremt, például az egyre növekvő eltávolodást a tantervekben rögzített tudás és aközött a tudás között, amelyet a gyerekek és diákok maguk szeretnének megszerezni. Ez vezet oda, hogy az iskolát unalmasnak látják. Pedig a pedagógusok szerint a tudásszerzésnek örömet kellene okoznia. A felismerés pillanata az egyik legszebb élmény minden ember számára. Mintha egy magas hegyet másztunk volna meg.

Most azonban nem erről van szó, hanem a tartalmakról, amelyekkel foglalkozunk. Egyáltalán nem mindegy ugyanis, mit tudunk és mit nem. Sajnos azt kell mondanom, hogy ma rengeteg időt fecsérélünk teljesen haszontalan dolgok megtanulására.

Ismeri a Trivial Pursuit nevű játékot? Nagyon népszerű kvízzjáték volt, amelyben mindenféle kérdésre kellett válaszolni. Az úgynevezett általános műveltségről szólt. Ilyenkor azonban rögtön kiderül, hogy az általános műveltség meglehetősen különös dolog. Szép, ha tudom, ki volt Franciaország külügyminisztere 1979-ben, vagy melyik zenei együttes adott el a legtöbb lemezt — de mire jó ez?

Számomra a Trivial Pursuit az értelmiségi műveltségesszmény szélsőséges változatának tűnt. Az ember egyszerűen mindent tud, még a teljesen távoli és jelentéktelen dolgokat is. Persze nem igazán — hiszen ez csak játék —, de mégis. Én ebben a tudásimperatívuszban nőttem fel. Ahogy egy akkoriban ismert dal mondta: bármi bármikor és valamilyen módon fontos lehet. Lehet örömet találni abszurd dolgok ismeretében, ahogy öröm valamilyen különleges képesség birtoklása is — például palackhajókat készíteni vagy egy várost pusztán légifelvétel alapján felismerni. Ezeknek azonban — legalábbis legtöbbünk számára — semmi közük ahhoz, amiből élünk.

A társadalomnak, vagyis valójában mindannyiunknak fel kellene tennünk a kérdést: milyen tudással kellene feltétlenül mindenkinek rendelkeznie, és milyennel nem.

E tekintetben teljesen elvesztettük a tájékozódásunkat az oktatásban. Az átlagos nyugati ember életképtelen. Ami igazán fontos, azt többnyire nem az iskolában tanulja meg. Ide sorolom például:

- Képesnek lenni arra, hogy magunk készítsünk el dolgokat. Olyanokat, amelyekre valóban szükség van — például ágyakat és szekrényeket, nem pedig számítógépeket. Falazni, kertészkedni, varrni és főzni.
- Alapvető ismeretek a minket körülvevő természetről. Az állatkertek kétségtelenül érdekesek, de a tigrisek és koalák nálunk nem játszanak szerepet. Sokkal fontosabb tudni, milyen állatok élnek körülöttünk, és mi hasznunk van belőlük. Továbbá: mely növények ehetőek, hogyan kell elkészíteni őket, milyen betegségeket lehet velük gyógyítani? Melyik fa mire alkalmas, és hogyan kell megmunkálni?
- Alapvető egészségügyi ismeretek. Milyen betegségek léteznek, hogyan lehet megelőzni és gyógyítani őket? Hogyan őrizhetjük meg az egészségünket?
- Életünk kémiája és fizikája. Miből állnak a fontos vegyületek (például a szappan, az alkohol, a zsírok, a cukor), és hogyan lehet őket előállítani? Hogyan emelünk terheket? Mi az energia, a munka és a hőmérséklet? Hogyan alakíthatók át?
- Matematika. Alapvető számolás, kamatszámítás, arányosság, hosszúságok, területek, térfogat. Nem több, de ezt legalább valóban tudni kellene.

Ilyen tudással alapvetően mindenkinek rendelkeznie kellene. Régen ez így is volt. A régi iskolarendszer lényegében egy általános iskolából állt, amelyet nyolc vagy kilenc évig látogattak. A tehetségesebbek ezután kerültek középiskolába. Az általános képzés lerövidítése hat, sőt részben négy évre nemcsak társadalmi hátrányokkal jár — hiszen megakadályozza a szomszédsági közösségek megerősödését azáltal, hogy túl korán választja szét a gyerekeket —, hanem komoly hátrányokkal az általános tudás szempontjából is. A specializáció túl korán kezdődik: az egyik csoportot azonnal a munkaerőpiacra készítik fel, a másikat az egyetemi tanulmányokra. Pedig sem az egyik,

sem a másik nem igazán jó. Sokkal inkább arra kellene törekedni, hogy mindenki minél többet tanuljon a fent említett tudásból.

Régen az iskola nem volt kénytelen mindezt egyedül biztosítani, hiszen a gyerekeknek otthon is segíteniük kellett, és közben sok mindent mellékesen megtanultak. Ma azonban, amikor már a szülők generációja sem rendelkezik ezzel a tudással, vagy csak töredékesen, az iskolának kell átvennie ezt a feladatot. Nem könnyű feladat, különösen azért, mert a tantervek minden valószínűség szerint nem ebbe az irányba fognak változni. A tantervek tulajdonképpen csak kátrányba öntött kulturális meggyőződések. És jelenleg az az elképzelés uralkodik, hogy az elvont tartalmak fontosabbak, mint a kézműves készségek. Ha megnézzük a szolgáltató szektor méretét, ez meglehetősen hihetőnek tűnik.

Van még egy fontos szempont. Ahogy már említettem, néhány évtizeden át az volt a jelszó: nem kell tudnom valamit, elég, ha tudom, hol található. Ez mindeddig teljes mértékben igazolódott is. Amikor ez a mondás elterjedt, a könyvek tömegárának számítottak. Egy lexikon vagy hasonló mű sosem volt messze. A számítógépek megjelenésével pedig minden még egyszerűbbé vált. Az internet óriási mennyiségű tudást tesz elérhetővé számunkra — olyannyira, hogy az ember szinte sajnálja, hogy annyit tanult.

Ehhez újabban még egy további fordulat is társul. A keresőmotorok lehetővé teszik, hogy még azt is elfelejtsük, hol találtunk meg valamit. Néhány kulcsszó elegendő ahhoz, hogy újra előkeressük a legtöbb információt. Technikai szempontból ez valóban lenyűgöző.

Így könnyen felmerülhet az a gondolat, hogy a magolás — amely sokak számára a „poroszos iskola” szinonimája — a múlté. Sajnos azonban éppen az ellenkezője igaz. Félreértés ne essék: azokhoz a nevelési módszerekhez semmiképpen sem akarunk visszatérni — valahol csak tanult már valamit az emberiség! —, maga a memoriter azonban nem rossz dolog. Egyáltalán nem ugyanaz ugyanis, hogy a tudás a fejekben van-e vagy valahol máshol. Ez soha nem fog megváltozni.

Ráadásul a nem túl távoli jövőben eljön majd az idő, amikor nem áll mindenütt rendelkezésre számítógép, és az internetkapcsolat sem mindig akkor működik, amikor szükségünk lenne rá. Akkor újra értékelni fogjuk a könyveket, amelyek addig némán várakoztak a polcokon. És értékelni fogjuk azt a tudást is, amelyet a fejünkben hordozunk. Mert a könyvek is csak mankók. Nem mindenki engedheti meg magának, hogy minden témáról könyvet vásároljon, arról nem is beszélve, hogy nem minden tanácsadó könyv igazán jó.

A tudás megőrzése társadalmi feladat, amelyet nem szabad alábecsülni. A Google emlékezte több tízezer merevlemezről áll, amelyeket folyamatosan cserélni kell, mert elromlanak. A CD-k sem tartanak örökké — ahogy korábban hitték —, hanem 12–15 évente cserére szorulnak, mert a por azokat is tönkreteszi. A tudás infrastruktúrája

rendkívül sérülékennyé vált. A könyvek ezzel szemben akár évtizedekig is fennmaradhatnak.

A tudás és a kultúra nemzedékről nemzedékre való továbbadása rendkívül fontos feladat. Ezért itt figyelmeztetni kell arra, hogy ne dobjuk ki a könyveket. Hasznos tudásforrások lehetnek. Áram nélkül is szolgálatot tesznek! De semmi sem helyettesítheti magukat az embereket mint a tudás hordozóit. A könyvek önmagukban soha nem lesznek elegendők. Mindig szükség lesz emberekre, akik magukban hordozzák ezt a tudást.

#### **1.4 Természet**

A természethez való viszonyunk meglehetősen ellentmondásos. Egyfelől mindenki valamilyen módon szereti a természetet. Ha megnézzük, hogyan élnek a sok pénzzel rendelkező emberek, láthatjuk, hogy — ugyanúgy, mint mi — szívesen veszik körül magukat természettel: dús kertekkel, erdőkkel vagy még inkább tengerpartokkal. Másfelől azonban folyamatosan pusztítjuk a természetet. A repülőterek, autópályák és egyéb infrastruktúrák, amelyek lehetővé teszik számunkra a természet megtekintését, egyúttal rombolják is azt.

Ez ahhoz a kettősséghez vezetett, hogy egyik oldalon ott vannak a rezervátumok és természetvédelmi parkok, a másikon pedig minden más. Ami a parkokban érvényes — a természet megőrzése és tisztelete —, az máshol alig vagy egyáltalán nem számít. Németországban különösen jól megfigyelhető ez a képmutatás. Mindenki a természet megőrzése mellett van, de ezt az autópályát itt és most meg kell építeni. És ezt az új repülőteret is (csak ne az én lakóhelyem mellett legyen). És hogy megcsodálhassuk az egzotikus paradicsomok szépségét, hosszú repülőutakat is vállalunk.

Schriewer (1997) azt vizsgálja, honnan ered az a sztereotípiája, hogy a németek annyira szeretik az erdeiket. A válasz az, hogy ez a sztereotípiája elsősorban Angliában és Franciaországban alakult ki. Eredete a 18. század végére nyúlik vissza, amikor az erdészet mindenütt riadót fújt az erdők eltűnése miatt. Míg Franciaországnak és Angliának gyarmatai voltak, ahonnan megszerezhették, amire szükségük volt, más országoknak — így Németországnak is — abból kellett gazdálkodniuk, amijük volt. Így „találták fel” Németországban a fenntarthatóságot, miközben Franciaországban és Angliában tovább folytatták a korábbi gyakorlatot. Az eredmény ma is látható: Skócia egykor sűrű erdőségekkel volt borítva, ma azonban szinte teljesen kopár. Az erdőket eltűzelték vagy hajóépítéshez használták fel.

Mindez azt mutatja, hogy a természetet akkoriban nem elsősorban szépsége miatt becsülték, hanem főként haszna miatt. Elvileg ma sincs ez másképp. A gazdát nem a kukoricaföld esztétikája érdekli, hanem az a pénz, amit kereshet vele. Az, hogy ő — akárcsak mi — nem vak a szépségre, nem változtat azon, hogy alapvetően más érdekei vannak.

Ezért világosan ki kell mondani, hogy azoknak a könyveknek, amelyek a természet szépségét magasztalják, azt is egyértelműen el kellene mondaniuk: szükségünk van a természetre, és a természet iránti tisztelet bizonyos értelemben önérdek is. Vagy legalábbis annak kellene lennie. Hogy ez ma már nem határozza meg a cselekedeteinket úgy, mint régen, annak az az oka, hogy eddig még viszonylag jól mentek a dolgok. Erdők tömegét vágták ki, hatalmas területeket aszfaltoztak le, mérgeket permeteztek szét, és a természet mindennek ellenére még mindig kitartott. Egyelőre. A környezetvédőknek eddig mindig azt mondták, hogy minden remekül működik. A termés hozamok nőnek, a rétek zölddebbek, mint valaha, az erdész pedig gondosan vigyáz az erdőre.

Ezek a hangok azonban egyre halkabbak. A mérgezés következményei mindenütt láthatók, és ha nem vezettek volna be valódi tiltásokat — például a DDT esetében —, minden bizonnyal sokkal gyorsabban romlott volna a helyzet. Az erdőpusztulás és a méhek pusztulása már nemcsak a környezetvédőket aggasztja. A vállalatok is egyre inkább felismerik a problémát, mert az már a mérlegeiken is érezhető.

Egy másik téma a kert. Néhány évtizeddel ezelőttig a kert még élelmiszerforrás is volt, ma azonban a kertekben többnyire csak virágokat, dísznövényeket és homogén gyepfelületeket látni, ahol hiába keresünk százszorszépet vagy pitypangot. Ez is annak a következménye, hogy az emberek jól élnek. A kertre alapvetően már nincs szükségük gyógynövények, gyümölcsök vagy zöldségek termesztéséhez. Ezeket gond nélkül meg lehet venni a szupermarketben. És akkor nem kell velük foglalkozni.

Az már önmagában paradoxon, hogy az emberek mérhetetlen mennyiségű időt és pénzt fordítanak műgyepük és a hozzá tartozó rózsasövény gondozására ahelyett, hogy következetesen kertészt fogadnának. Vagy talán én vagyok az egyetlen, akinek a paradicsom legalább annyira esztétikus, mint a rózsza — az ízéről nem is beszélve?

Itt is sok mindent helyre fog tenni az idő. Eltekintve attól, hogy a saját termesztésű zöldség ellenőrzött módon készül (hiszen Ön tartja kézben a folyamatot), pénzt is lehet vele megtakarítani — már csak azért is, mert a díszkert fenntartása sem éppen olcsó. És mivel a pénz egyre szűkösebb lesz, az emberek maguktól rá fognak jönni, hogy a kert pénzforrás is. Kicsi, kétségtelenül, de az is számít.

Ez pedig azt eredményezi majd, hogy a természet egészségével kapcsolatos kérdések sokkal konkrétabbá válnak. A méhek pusztulása többé nem csupán szakfolyóiratok témája lesz. Ugyanígy fontossá válik majd az a kérdés is, melyik paradicsom ízlik a legjobban és melyik terem a legjobban. Mely növények érzik magukat a legjobban az adott vidéken, milyen betegségeket kaphatnak, és mit lehet tenni ellenük. És az is, hogyan készítsünk trágyát, hiszen a műtrágya drága lesz. Pedig a kertben sem műtrágyára, sem mérgekre nincs szükségünk.

## **1.5 Szomszédság**

A szomszéd mindig is a kíváncsiság és a bosszúság tárgya volt. Senki ne ringassa magát abba az illúzióba, hogy régen az emberek mindig jól kijöttek a szomszédaikkal, csak azért, mert ez hagyományosan így volt szokás. Elég elolvasni a régi regényeket, és máris világos lesz a helyzet. A faluközösségek régen rendkívül szorosak voltak, mindenki ismert mindenkit. Megfigyelőkamerákra nem lett volna szükség: az emberek úgymint mindent tudtak.

A kérdés tehát nem az, hogy régen szép volt-e az élet, hanem hogy ma jobb-e. Igaz, ma el tudjuk kerülni egymást. Beülhetünk az autóba, és meglátogathatjuk barátainkat Zürichben, Koppenhágában vagy Varsóban. Vagy nosztalgialátogatásra repülhetünk Denverbe, ahol valaha dolgoztunk egy ideig. Ha vágyunk rá. Ha nem, hát nem megyünk. Elvileg tehát magunk dönthetjük el, mikor és kivel akarunk együtt lenni. Legalábbis ez az álmunk. És az illúziónk.

Mert a modern életben is bőven vannak kényszerek. A munkahelyen általában nincs választási lehetőség. A vállalat azt alkalmazza, akit megfelelőnek tart. Az alkalmazottaknak pedig ki kell jönniük egymással. A családunkat sem választhatjuk meg. Elkerülhetjük ugyan, hogy meglátogassuk a szüleinket, de ettől többnyire nem lesz jobb a helyzet. A paradoxon ugyanis az, hogy a jó kapcsolatok nem feltétlenül azok, ahol mindig mindenki jól kijön egymással. És nem is feltétlenül azok, amelyeket az emberek maguk választanak. Miért maradnak együtt egyes párok, akik állandóan veszekednek? És a gyermekeinket sem küldhetjük egyszerűen ki az ajtón, csak mert folyton fárasztóak. Nem is akarjuk.

A maradéktársadalom egyik legnagyobb illúziója az, hogy a szülők állandó örömet találnak gyermekeikben. A síró csecsemők nem örömteliek. Legalábbis addig nem, amíg sírnak. És nem azért sírnak, hogy nekünk örömet szerezzenek. A szülőknek tehát rengeteg munkájuk van. Mégis gyermeket akarnak. És frusztráltak lesznek, amikor a gyermekek iránt érzett öröm — bár társadalmilag elvárt — nem mindig jelenik meg.

Így aztán barátokat és szomszédokat akarunk, még akkor is, ha nem mindig értünk velük egyet. A művészet éppen abban áll, hogy a konfliktusok ellenére is együtt tudjunk élni egymással. A konfliktusok elkerülhetetlenek, és nem kell feltétlenül tönkretennünk egy barátságot. Az a tetszőlegesség azonban, amellyel az autók és repülők segítségével szervezhetjük kapcsolatainkat, nem tesz bennünket ügyesebbé azok ápolásában. Épp ellenkezőleg: azt várjuk, hogy a barátaink eleve olyanok legyenek, hogy ne alakuljanak ki konfliktusok. Mint az álomnő vagy álomférfi. Olyan illúziók ezek, amelyeket a modern világ épít fel, mert fél a kapcsolatokon való munkától.

És régen? Régen az emberek valójában nem „dolgoztak” a kapcsolataikon ebben az értelemben. Egyszerűen léteztek. Nem is nagyon volt más választásuk. Nem lehetett csak úgy elutazni. Aki veszi a fáradságot, és átböngészi a vallási előírásokat, rájön majd, hogy azok részben arra is szolgáltak, hogy segítsék az embereket kapcsolataik javításában.

Akkoriban nem voltak pszichológusok vagy szociális munkások. Ezt a feladatot többnyire a pap látta el.

Azt gyanítom, hogy éppen ezért a vallásnak ismét lehet jövője. De ez már csak spekuláció. Egy azonban biztos: minél kevesebbet fogunk utazni a világban, annál érdekesebbé válik majd számunkra a saját szomszédunk.

## **1.6 Pénz**

Bár a közgazdasági tankönyvek arra hívják fel a figyelmet, hogy a pénz már néhány ezer éve létezik, mégis meg kell állapítani, hogy száz évvel ezelőttig a pénz viszonylag alárendelt szerepet játszott. Az emberek többsége ugyanis, mint említettem, paraszt volt, és önellátó gazdálkodást folytatott. Annyit termeltek, amennyire az élethez szükségük volt. Csak azokat a dolgokat vásárolták meg, amelyeket valóban nem tudtak maguk előállítani. Vásárláskor használhattak pénzt, vagy felajánlhattak valami mást cserébe. Ezt nevezzük cserekereskedelemnek.

Az NDK-ban ez rendkívül elterjedt volt, mert a kínálat meglehetősen kiszámíthatatlan volt. Ha valaki valahol kerítéselemeket látott, annyit vásárolt belőlük, amennyit csak tudott, hogy aztán azonnal csavarhúzókra, tetőcserepekre vagy hasonlókra cserélje őket. Az állam maga is úgynevezett kompenzációs ügyleteket kötött: ahelyett, hogy nyugati árukért devizát adott volna ki, az NDK inkább árukkal fizetett.

A pénzgazdaságnak különböző szakaszai különíthetők el. Kezdetben — és hosszú ideig — maga a pénz is egyfajta áru volt: nemesfém, amelyet értékvesztés nélkül be lehetett olvasztani. Mivel azonban a nemesfémek drágák és ritkák voltak (különösen az arany), egy idő után felhagytak azzal, hogy az érméket pontos értékfedezettel készítsék. Ehelyett a bankok aranytartálékot őriztek, amelynek aránya a forgalomban lévő pénzhez képest fokozatosan csökkent. Az egyre növekvő könyvpénz — részvények, opciók és hasonlók — végül gyakorlatilag megszüntette az aranyfedezetet.

Hasonlóképpen alakult a pénz szerepe az emberek életében is. Először a fizetett foglalkozások terjedésével nőtt a magánkézben lévő pénz mennyisége. Egyre több embert kizárólag pénzben fizettek. Ez az úgynevezett fizetési borítékok formájában történt. Ezek olyan borítékok voltak, amelyekben a munkabért kézhez kapták. A kocsmárosok különösen örültek a hónap végének, amikor a munkások átvették a fizetési borítékot, és rögtön megittak egyet — vagy többet.

Aztán a hatvanas években megjelentek a bankszámlák. A bért már nem készpénzben adták át, hanem átutalták a számlára. Később jött a részvényboom, és vele az elképzelés, hogy a fizetés egy részét akár részvényekben is ki lehetne fizetni. A tőzsdekrachok és pénzügyi válságok azonban véget vetettek ennek. A részvények szárnyalásának vége lett, legkésőbb akkor, amikor az emberek rájöttek, hogy a hozamok

nem olyan elképesztőek, mint ahogy korábban hirdették, és többnyire csak egy szűk bennfentes kör számára voltak elérhetőek.

A munka és a bér szétválása meglehetősen különös dolog. Különösen a gyerekek számára válik egyre nehezebben érthetővé. Régen a teljesítmény és a jólét közötti kapcsolat kézzelfogható volt, ma azonban egyre absztraktabbá vált. A szülők minden nap elmennek dolgozni, aztán vásárolnak, amikor valamire szükség van. A köztes lépéseket — különösen azt, mi köti össze az egyiket a másikkal — a gyerekek csak nehezen értik meg. Hogy létezik valami olyasmi, mint egy bank, amely a (láthatatlan) fizetést könyveli, és hogy csak annyit lehet elkölteni, amennyit a számla mutat — ez számukra egyáltalán nem magától értetődő. Honnan is tudnák? Maga a bankszámla is furcsa dolog: sokkal kevésbé kézzelfogható, mint régen az érmék és a bankjegyek.

A fejlődés azonban itt is egy új, mégis régi irányba mutat. Már ma is olvashatunk olyan tanácsokat, hogy érdemes jelentős mennyiségű készpénzt otthon tartani, mert nem lehet biztosan tudni, hogy a bankok szükség esetén valóban kifizetik-e a pénzünket. Ahogy a pénz szűkösebbé válik, az emberek egyre inkább maguk kezdenek majd élelmiszert termeszteni és dolgokat előállítani. Ezzel pedig a pénz jelentősége ismét csökkenni fog. A cserekereskedelem újra erősödni fog. Ez azért is bekövetkezhet, mert a pénzrendszerek mára törékennyé váltak. Egy infláció például rövid idő alatt arra készítheti az embereket, hogy alternatívákat keressenek a hagyományos pénzzel szemben.

## **1.7 Zene**

A zenén különösen jól látható, hogyan változtatta meg a technika a művészethez és a hagyományhoz való viszonyunkat. Nem is elsősorban arra gondolok, hogy a zenélés és a zenehallgatás ma már rendkívül nagy energiafelhasználással jár. Vagy arra, hogy az orvostudomány szerint a hangos zene nem tesz jót a fülünknek — egyébként a hangos klasszikus zene sem. Hanem inkább arra, hogyan viszonyulunk magához a zenéhez.

Száz évvel ezelőtt például nem léteztek lemezejátszók vagy más hangrögzítő eszközök. Csak a kotta létezett. Ha valaki zenét akart hallani, szüksége volt valakire, aki életre kelti azt. Ez lehetett ő maga, egy barát vagy egy fizetett zenész. Emiatt a zene sokkal ritkább élmény volt. Nem létezett olyan automata, amely bármikor lejátszsa kedvenc művésziünk kedvenc darabját, amikor csak akarjuk. A zenéhez tehát idő és emberek kellettek.

Ma ezzel szemben a zene mindig jelen van, amikor akarjuk — és akkor is, amikor nem akarjuk. Olyannyira, hogy egy időben mindenütt szólt: liftekben, áruházakban, autókban és otthonokban. Csak az utcán nem, bár ott ott voltak az autók. Közben ez a fajta állandó háttérzene már kevésbé népszerű. A zenehallgatás — milyen különös szó! — diszkrétebbé vált. Az emberek most kis készüléket és fülhallgatót hordoznak magukkal.

Ez egyrészt pozitív, mert a többiek már nem hallanak belőle annyit, legfeljebb valami tompa zajt. Másrészt azonban sok kedvezőtlen következménye van. Először is a zene

mindenütt jelenlévővé vált. Emiatt azonban torzul a valóság érzékelése. Amit körülöttünk látunk, azt már csak látjuk, de nem halljuk. A környezetünk némafilmmé válik. Mert közben zene szól — hogy ezt tudatosan érzékeljük-e, az már más kérdés. A többi embert sem halljuk, vagy csak nagyon rosszul. Sebj, nekik is ott van a saját fülhallgatójuk. És a saját zenéjük. Amelynek nem is kell a miénknek lennie.

Elmúltak azok az idők, amikor mindenki ugyanannál a lemezjátszónál próbált helyet szerezni magának. Ma már nincs egyetlen zene, amelyet az egész falu hallgatna, hanem zenei irányzatok százai, amelyek mind saját közönséget vonzanak. Az egyik ember a free jazzt szereti, a másik a barokk zenét, a harmadik a hiphopot, és így tovább. Ez a sokféleség — akárcsak a foglalkozások sokfélesége — a technika terméke.

Képzeljük csak el, hogy valaki összegyűjtené az összes fülhallgatót, valamint a zenei archívumainkat fájlok és CD-k formájában. Mi történne akkor? Akkor ismét valakinek élőben kellene eljátszania nekünk a zenét. És akkor már nem lenne ennyi különféle zene egyszerre jelen. Az emberek repertoárja korlátozott. Csak azért hallgathatunk ilyen sokféle zenét, mert felvételek formájában birtokoljuk őket. Ha minden zenét élőben kellene előadni előttünk, ez már korántsem lenne ilyen egyszerű. És ne feledjük: a jövőben a művészek sem fognak már annyit utazni a világban.

Ez nem jelenti azt, hogy kevesebb zenei irányzat lesz. Csak azt, hogy a közösségek zenéje homogénebbé válik. Újra regionális „dialektusok” alakulnak ki a zenében, mert — mint említettem — az emberek kevesebbet utaznak majd, és maguk készítik a zenéjüket. Ahogy a nyelvek idővel nyelvjárásokra bomlanak. Miközben egy adott vidéken kevesebb stílusirányt találunk majd egymás mellett, utazás közben másféle zenét fogunk hallani.

A zene — és nemcsak a zene, hanem általában a kultúra is — újra regionálissá válik. Paradox módon ettől az utazás ismét igazán érdekessé válik. Még azok az utak is, amelyek ma legfeljebb fáradt mosolyt váltanak ki belőlünk: száz kilométerrel odébb már egészen másképp fog kinézni az élet.

## **2 Mit tegyünk?**

Ezen a ponton szeretnék néhány ötletet adni azoknak, akik most azon gondolkodnak, hogy tehetnek-e valamit magukért vagy másokért. A következő fejezet azzal a változással foglalkozik majd, amely akkor is bekövetkezik, ha senki sem készül fel rá. A 60-as és 70-es években az emberek sokat tiltakoztak, és védekezésre kényszerítették az államot. Ez helyes és szükséges volt. A polgári részvétel csak akkor jelenik meg, amikor a polgárok kikényszerítik azt. Vagy talán valamelyik párt valaha önként javasolt kötelező érvényű népszavazást? Ennek megvannak az okai.

Az átláthatatlanság jogos bírálatán túl azonban világosan kell látni, hogy a társadalom sok egyéni érdekből áll össze. Ezek az érdekek csoportokba szerveződnek, amelyek különböző sikerrel próbálják a politikusokat saját céljaik szolgálatába állítani. Egyesek

autópályát akarnak, mások ellenzik. Egyesek általános sorkatonaságot akarnak, mások nem. És ezeknél a kérdéseknél nagyon gyakran látható, hogy az emberek álláspontját pusztán a saját előnyük határozza meg. Ugye, az autópálya rossz, ha az én házam mellett halad el? De jó, ha másoknál épül meg, miközben én gyorsabban közlekedhetek rajta.

Így az érdekcsoportok gondoskodnak arról, hogy a politikai döntések csak lassan szülessenek meg, mert mindig több száz egyéni érdeket kell figyelembe venni. Ez elkerülhetetlen, és más államformákban sincs ez másképp, csak ott kevésbé feltűnő maga a döntési folyamat.

Pontosan itt rejlik azonban a probléma. Ha valóban igaz, hogy már csak néhány évünk maradt, akkor fel kell adnunk azt a reményt, hogy a politikát lényegesen más irányba tudjuk terelni. A nemzeti és nemzetközi politikát illetően jelenleg semmi reményt nem látok arra, hogy intézkedésekkel támogatna bennünket. Ezek a nehézkes tankerek lassan haladnak tovább a saját útjukon; ezen nemigen lehet változtatni.

Az egyetlen remény, ami marad számunkra, mi magunk vagyunk, a családunk, a barátaink és talán még a helyi politika. Ott a döntési utak még valamennyire átláthatók, ott még személyesen is fel lehet keresni valakit és beszélgetést kérni tőle. Ez a Transition Town mozgalom stratégiája is.

Ezért a fejezet végén szeretnék néhány javaslatot és tanácsot adni arra vonatkozóan, hogy ebben a keretben mit lehet hatékonyan tenni. Van, ami a vita után már nyilvánvaló, más dolgokra csak hosszabb gondolkodás után jön rá az ember. Nem lehet mindig mindent megtenni, és szinte soha nem egyszerre — de nem is ez a lényeg. Minden lépés számít.

## **2.1 Belső változás**

Az első lépés a belső változás. Ez nem egyik napról a másikra történik. Még ha tudatában is vagyunk annak, hogy változnunk kell, és valóban akarjuk is, időre van szükség, amíg a változás végbemegy bennünk.

A fejlemények és következmények végiggondolása önmagunkra és másokra nézve, a saját gondolkodásunk rendezése, a belső értékek helyretétele nem történik meg erőfeszítés nélkül. Még azután is, hogy elolvasta ezt a könyvet, hosszú idő telik el, mire valóban „leesik a tantusz”. Rob Hopkins szerint egy-két év kell ehhez. Nálam mindenképpen így volt, és mások is ugyanezt mesélték magukról. Mindannyian a szokásaink rabjai vagyunk.

Így aztán este az asztalnál ülünk, és megint arról beszélünk, milyen menő autót fog vezetni a fiunk, ha felnőtt, milyen szép nyaralásra megyünk majd legközelebb, és szidjuk a benzinárakat vagy a politikusokat, amiért nem törődnek a klímával. A következő pillanatban pedig újra eszünkbe jut, hogy valami ebben mégsem stimmel össze. A fiam valószínűleg nem fog autót venni, a következő nyaralás jóval szerényebb lesz, és a

benzinár nem a spekulánsok és olajkartellek hibája, hanem a miénk — ugyanúgy, ahogy a klíma állapota is. Hát nem ez a szabadpiac lényege, hogy az árak emelkednek, ha mindenki ugyanazt az árut akarja megvenni? Vagy hogy is van ez?

És így folytatjuk még nagyon sokáig. A változás lassú, de csak akkor fog a többi is helyére kerülni, ha önmagunkon dolgozunk. Csak az lesz képes megváltoztatni a viselkedését, aki belülről megértette, mennyi munkát és fáradságot vesznek le rólunk a gépek, és aki meg van győződve arról, hogy ezeknek a napjai meg vannak számlálva.

Mert egy ideig még párhuzamos világban fogunk élni. Miközben mások még gondtalanul ünnepelek, az ember bizonytalanul várja a számlákat. A görögországi tüntetéseket már nem távoli világ mozifilmjeként nézi, hanem azt kérdezi magától: nálunk mikor következik ez be? Az estéit nem a hobbijainak szenteli, hanem a kert gondozásával és a témáról szóló irodalom tanulmányozásával tölti. Vagy másokkal fog össze, hogy együtt vitatkozzanak és kísérletezzenek.

Közben azonban nem szabad elveszíteni az élet örömét sem. Semmi sem lenne károsabb annál, mint ha az előkészületek miatt már akkor kimerülnénk, amikor még igazán nehéz helyzetbe sem kerültünk. Éppen a nehéz időkben kell megőriznünk józanságunkat. Ezért a legjobb felkészülés az, ha a közelgő válság ellenére is megőrizzük humorunkat és belső stabilitásunkat.

Azt is tudnunk kell, hogy nincs királyi út. Mivel senki sem tudja pontosan, mi vár ránk, minden gyakorlati tanácsot — az enyéimet is — óvatosan kell kezelni. Ezek lehetséges cselekvési módok, de nincs garancia arra, hogy valóban segítenek. A biztonság illúziójától jobb időben megszabadulni. Ez talán elveszi a felkészülés motivációját, de megszabadít attól a kényszertől is, hogy mindent tökéletesen kell csinálnunk.

## **2.2 Külső változás**

Először néhány nyilvánvaló lehetőséget mutatok be. Hasonló gondolatokat találhatunk Greer (2008), Salatin (2011), Hopkins (2009) vagy Richard Heinberg könyveiben is.

### **Halmozzanak fel tartalékokat!**

A szupermarketek készletei nagyjából három napra elegendők. Bármilyen komolyabb fennakadás az ellátási láncban, egy kamionössztrájk vagy üzemanyaghiány nagyon rövid idő alatt kiürítheti az üzleteket. Nem magától értetődő, hogy az ellátás mindig zavartalanul működik.

Lengyelországban és Magyarországon például a cukor ára egyik napról a másikra majdnem megduplázódott, ezért az emberek Ausztriába és Németországba utaztak, hogy szó szerint felhalmozzák a cukrot. Az ilyen esetek a jövőben gyakoribbak lesznek.

Ezért mindenki jól teszi, ha — a régi idők szokásához hasonlóan — főként élelmiszerekből tartalékot képez. Magától értetődik, hogy közben gondolni kell az

eltarthatóságra is. A tartalékolás nem nehéz, de szervezettséget igényel. Aki házat akar venni, ügyeljen arra, hogy legyen hely a kiegészítők számára. Egy pince nélkülözhetetlen, bár nem szabad fűteni, ha romlandó élelmiszert akarunk benne tárolni.

### **Készítsenek dolgokat saját maguk!**

Sok mindent el lehet készíteni háziilag. Ez az ételkészítéssel kezdődik. Ide tartozik a főzés mellett a lekvár, szörp, savanyúság, kenyér és sütemény készítése is. Mindez kevésbé nehéz, mint gondolnánk — bár idő kell hozzá.

Az ipari élelmiszerek ízéről inkább nem mondanék többet. Az én benyomásom az, hogy az íz és a minőség jelentősen romlott. Például nehéz igazán jó kenyeret kapni — hacsak az ember nem fizet érte sokat.

### **Javíttassanak ahelyett, hogy újat vennének!**

Elektronikai eszközöknél ez talán nem mindig lehetséges, de sok más dolgot meg lehet javítani. Ha önök maguk nem tudják vagy nem akarják megjavítani, akkor javíttassák meg. Egyes kereskedők le akarnak majd beszélni erről, de próbálják meg akkor is. És igyekezzenek olyan dolgokat vásárolni, amelyeket javítani is lehet. Hosszú távon ez megéri.

Ide tartozik a tartósság kérdése is. Bizonyos eszközök valóban olcsók, de ha nem tartanak sokáig, akkor az előny gyorsan elolvad.

### **Takarékoskodjunk!**

Az energiatakarékosságot talán nem kell külön magyarázni. Talán csak annyit érdemes megemlíteni, hogy nem minden valóban jó vagy értelmes. A piac tele van drága termékekkel, amelyek nem feltétlenül ajánlhatók.

Az energiatakarékos izzók például problémásak, mert a hagyományos lámpákkal ellentétben veszélyes hulladéknak számítanak, ezért szakszerűen kell őket ártalmatlanítani. A legtöbbet még mindig azzal lehet megtakarítani, ha nem fogyasztunk!

Egy új autó vagy új hűtőszekrény, amely kevesebbet fogyaszt, szintén paradoxon: hiszen előbb le kell gyártani, ami rengeteg energiát igényel.

De nemcsak energiát lehet megtakarítani. A hulladékcsökkentés is a takarékosság egyik formája. És természetesen a pénzmegtakarítás is.

Pénzügyi szempontból az alapelv az, hogy ne csináljunk adósságot — különösen ne fogyasztási cikkek miatt. Másrészt a megtakarított pénzt sem feltétlenül kell értékpapírokba, részvényekbe vagy hasonlókba fektetni. Egy nagy telekkel rendelkező házon kívül leginkább a szerszámok és eszközök érik meg az árukat. Olyan eszközök, amelyek áram nélkül is működnek. És olyanok, amelyek energiát segítenek

megtakarítani. Ez önmagában is elég pénzbe fog kerülni. Ami ezután marad, azt már befektethetik, ha akarják.

### **Mondjunk le, amennyire lehet, a készülékekről!**

A világ tele van felesleges eszközökkel. Például joghurtkészítőkkel, kenyérsütő gépekkel, mindenféle otthoni edzőgéppel és elektromos kenyérszeletelőkkel. A modern embernek ráadásul nemcsak városi kerékpárja van, hanem versenybiciklije vagy mountain bike-ja is, az autó mellett még robogója is stb. Józanul nézve ez elég fölösleges. Sok jármű teljesen haszontalan, és meglepően keveset használjuk őket.

### **Kertészkedjünk!**

Fedezzék fel kertjüket mint erőforrást. Ha az emberek tulipánok, rododendronok és rózsák helyett több petrezselymet, paradicsomot és almát termesztenének, az élelmiszerellátás jelentős részét kiválthatnák a szupermarketből.

Az előnyök között nemcsak az szerepel, hogy biztosan ökológiai zöldséget esznek, hanem az is, hogy pénzt takarítanak meg, és az élelmiszer mindig friss.

### **Sajátítsunk el fontos tudást!**

Ahogy már említettem, sokat tanulunk, de nem feltétlenül azt, ami hasznos. Újra el kell kezdenünk elsajátítani az élet alapvető technikáit. Még ha én például nem is vagyok különösebben ügyes barkácsoló, azért figyelem, hogyan kell csinálni. Sosem lehet tudni.

Ugyanilyen fontos azonban a gyógynövényismeret is. Tudnunk kell, milyen növények nőnek a természetben, és mire jók.

### **Csatlakozzunk másokhoz!**

A 70-es években valódi kivonulási kultúra létezett. Aki más életstílust akart, kiköltözött egy magányos vidéki birtokra, vagy néhány hasonló gondolkodású emberrel kommunát alapított. Ami előttünk áll, ahhoz ez sem szükséges, sem értelmes.

Hiszen ez mindenkit érinteni fog. Nem szabad azt gondolni, hogy ha az ember saját magát el tudja látni, akkor minden rendben van. Ha a kertje tele van gyümölccsel, miközben a szomszédai éheznek, könnyű elképzelni, mi fog történni.

Mindannyian közösségben élünk, akár akarjuk, akár nem. Szükségünk van a többiekre. Sokkal jobb, ha mindenkinek jól megy, nem csak nekünk egyedül. És ráadásul rengeteget tanulhatunk egymástól.

### **Hivatkozások**

John Michael Greer. *The Long Descent. A User's Guide to the End of the Industrial Age.* New Society Publishers, 2008.

Rob Hopkins. *The Transition Handbook. From Oil Dependence to Local Resilience*. Finch Publishing, 2009. Richard Heinberg. *Peak Everything. Waking Up to the Century of Declines*. New Society Publishers, 2 edition, 2010.

Richard Heinberg. *Powerdown. Options and Actions for a Post-Carbon World*. New Society Publishers, 2004.

Joel Salatin. *Folks, This Ain't Normal: A Farmer's Advice for Happier Hens, Healthier People, and a Better World*. Center Street, 2011.

Klaus Schriewer. „Die Deutschen und der Wald.” In: Bernd Schmelz (szerk.), *Drache, Stern, Wald und Gulasch. Europa in Mythen und Symbolen*, 1–19. Holos Verlag, Bonn, 1997.